

Toespraak van Jan Jaap Knol, directeur van het Fonds voor Cultuurparticipatie, te houden op woensdag 15 juni 2011 bij de opening van de theaterweek “Passie en professie” van de opleiding theaterdocent van de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, te houden in de Engelenbak te Amsterdam

Dames en heren,

Graag geef ik het startschot voor deze theaterweek. Ik zou het gaan hebben over de community arts, maar begin met de opschudding over de bezuinigingen op kunst en cultuur.

De brief van staatssecretaris Zijlstra heeft – althans in de culturele wereld - een storm van protest ontketend. Mensen voelen zich geraakt in precies de passie en professie die deze theaterweek in zijn vaandel voert. Ze voelen zich – los van de omvang van de bezuinigingen – ook verontrust door de manier waarop er over kunst gesproken wordt en door de wijze waarop hun vak wordt neergezet.

De staatssecretaris stelt dat de overheid geen *smaakpolitie* is. Hij lijkt te kiezen voor een kunstpolitiek waarin de waardebeoordeling van kunst *in the end* een individuele smaakvraagstuk is. “Prima, als jij iets mooi vindt, maar betaal er zelf dan voor”. Met zijn expliciete keuze voor de top en voor cultuureducatie nuanceert hij dit verhaal wel wat, maar de toon is gezet: iedereen mag zelf uitmaken wat hij vindt van al die kunst, alleen de overheid betaalt er bij voorkeur niet voor.

De kunstwereld verkeert in rouw, in shock. Waren het niet ook waarden als beschaving en verheffing waar de overheid voor stond? Ik wil nu niet enkel delen in de grote onrust en diepe zorg, hoezeer ik me daar ook in herken. Ik wil vooral spreken over de veranderende positie van kunst in onze samenleving. Is de definitie van kunst inderdaad zo'n volstrekt individuele smaakvraagstuk geworden?

I.

'There really is no such thing as art', is de eerste zin van *The story of art* van E.H. Gombrich uit de jaren zeventig. Ondanks dit statement werd zijn overzicht vervolgens dé standaard op de universiteiten. Wel of niet in Gombrich vermeld, bepaalde de positie van beeldend kunstenaars in de canon van de westerse kunstgeschiedenis. Niet alleen Gombrich, velen vóór hem hebben door de eeuwen heen dominante antwoorden geformuleerd op de vraag wat wel, en wat niet kunst is. Via het opdrachtenbeleid van kerk, vorst of overheid. Of via de canonvorming in het onderwijs. En uiteraard via theorie en praktijk van kunstenaars en filosofen.

Maar sinds de jaren zestig is er veel veranderd. Traditionele gidsfiguren als de criticus, de theater- of kunsthistoricus en de leraar staan sinds de democratisering onder druk. Met zijn statement dat kunst een volstrekt individuele smaakvraagstuk is, staat de staatssecretaris

helemaal niet alleen. Hij staat in een jonge traditie die snel opgeld doet. Kunst, dat bepaal je zelf.

Saskia van der Linden heeft over dit waardenrelativisme een artikel geschreven voor Kunstzone, het blad voor kunstdocenten¹. Zij typeert daarin kunst in navolging van de Engelse filosoof W.B. Gallie als een *essentially contested concept*: een begrip dat een waarde uitdrukt die alleen verklaard kan worden door te verwijzen naar concrete voorbeelden die traditie-, tijd-, plaats- en cultuurgebonden zijn. Iedereen weet wat er ongeveer met zo'n concept bedoeld wordt, maar de discussie ontstaat wanneer de term concreet geladen wordt.

Ze vergelijkt het met een begrip als 'rechtvaardigheid'. Iedereen weet wat het is, maar het begrip is van zo'n aard dat er altijd opnieuw over de inhoud gesproken móet worden.

De rest van haar betoog is samen te vatten als één pleidooi om in het kunstonderwijs de leerling steeds weer uit te dagen tot het stellen van vragen. Haar slotconclusie: "We ontwikkelen als docenten niet de smaak van de leerlingen, maar de vaardigheden om met meer bagage nieuwe dingen tegemoet te treden en op waarde te schatten."

Het verwerven van kennis, het ontwikkelen van het vermogen tot onderscheid, en bijgevolg onontkoombaar de evolutie van smaak, het zijn geen willekeurige processen. Kunst bepaal je in die zin nooit alleen zelf. Alleen al door de ruimte die de overheid geeft voor kunst op school, beïnvloedt zij de waardebeoordeling van kunst. Juist het gebrek aan feitenkennis en de behoefte aan overzicht was aanleiding om in het onderwijs de geschiedenis canon in te voeren.

II.

Terwijl kunst ogenschijnlijk een individuele smaakvraagstuk lijkt te zijn geworden, verandert er veel in het denken over cultuur in onze samenleving, het tweede onderwerp. Het is een merkwaardige paradox, er wordt steeds meer gesproken over *onze* cultuur en steeds minder over onze *kunst*. Tegelijk worden de begrippen kunst en cultuur in het dagelijks spraakgebruik, maar ook in het beleid gemakkelijk door elkaar gebruikt. Daarmee wordt het niet overzichtelijker. John Holden, hoogleraar aan London University, schreef in 2006 al over de crisis in de legitimatie van overheidsbetrokkenheid hiermee. "What culture needs, is a democratic mandate from the public", stelt hij. En juist dat mandaat is aan slijtage

¹ Saskia van der Linden, Van hoge en lage beweringen, verkenning van de begrippen hoge kunst en lage kunst, Kunstzone, maart 2011.

onderhevig². Hij vindt het cultuurbeleid te veel een gesloten circuit tussen overheid en experts. Het is deze conversatie die bij de staatsecretaris opduikt als de smaakpolitie. Maar in hetzelfde betoog prikt Holden ook een mythe door, die van de vrijheid van de markt. Want niet minder dan de overheid, kent de commerciële industrie zijn poortwachters en smaakbepalers. De mensen achter de talentenshows. De bedenkers van al die voorgeformatteerde jongensbandjes en meidengroepen. De onzichtbare hand achter alle reality stars. “[Andy Warhol](#) famously decreed that everyone would get their 15 minutes of fame, but that's just simply not enough for you. No, you want an entire television season of it.”, aldus een reclamestatement op internet. Zoals de gesubsidieerde kunstwereld zijn dominante noties van authenticiteit en uniciteit kent, nut de commerciële industrie onder het mom van ‘jezelf zijn’ diezelfde waarden uit, verpakt in reproduceerbare formats en producten in snel verkopende vorm.

Tussen de commercie en de al te gesloten kunstwereld ziet Holden de opkomst van een nieuw fenomeen: de ‘home made culture’. Die nieuwe categorie zien we terug in alles wat gewone mensen maken en wat zij massaal met elkaar delen via internet. Het bijzondere hier is volgens Holden dat er geen ‘gatekeepers’ zijn: geen adviescommissies, maar ook geen platenbazen. Informele groepen gebruiken naar eigen inzicht You Tube, Flickr, blogs, eigen sites etc. Volgens Holden is deze wereld intermediary-free. Of dat echt zo is, is natuurlijk de vraag. Ook op internet zijn er vele onzichtbare handen werkzaam achter advertenties en ratings. Maar het feit blijft: er is een heel nieuwe en open dynamiek ontstaan, waarbinnen gewone mensen van *cultuurconsumenten* steeds meer tot *cultuurproducenten* geworden zijn. Kijk maar eens op www.dutchhandmade.com, een site waar ambachtelijkheid, duurzaamheid en kleinschalige bedrijvigheid hand in hand gaan met elkaar.

En deze nieuwe participatie beperkt zich niet tot het internet. In het Cultureel Supplement van vrijdag 10 juni beschreef Pauline Terreehorst hoe in Parijs de nieuwste installatie van Anish Kapoor in het Grand Palais uitnodigt tot massale deelname van het publiek. Zondag 19 juni wordt tijdens de Mode-biënnale in Arnhem onder leiding van Bas Kosters een Gesamtkunstwerk gemaakt van textiele vormen door amateurs. Kunst vóór mensen wordt steeds vaker kunst mét mensen. We hebben te maken met een blijvend fenomeen en dan ben ik nog niet eens toegekomen aan voorbeelden uit de theatersector.

De democratisering van het cultuurconcept en de informatisering maken de mogelijkheden tot cultuurparticipatie in beginsel ongekend. En de home-made culture laat zich hierin steeds

² John Holden, *Cultural value and the crisis of legitimacy*, London, 2006 (<http://www.demos.co.uk/people/johnholden>).

meer gelden. Is dit nu een kans of een bedreiging? Is er vooral reden tot cultuurpessimisme: over het gebrek aan diepgang, over het verlies aan historisch bewustzijn, of over de vercommercialisering van alle waarden terwijl op het relatief kleine cultuurbudget enorm wordt bezuinigd? Of is er - desondanks - toch ook reden tot enig optimisme over de enorme mogelijkheden die mensen hebben om zelf cultuur te produceren?

III

Ik stap daarmee over naar het derde en laatste deel van mijn inleiding. Achter de opkomst van de participatie gaat meer schuil dan de mondige burger die voortdurend op zoek is naar nieuwe digitale mogelijkheden om zijn eigen kunst te maken. Onze tijd is vol van de zoektocht naar identiteit, houvast en gemeenschapszin. De recente bloei van de community arts – bij ons, maar ook in Engeland of Vlaanderen - heeft alles te maken met het vermogen van deze kunstvorm om de kracht van de verbeelding te verbinden met gemeenschapszin.

In het kader van “Het beste van twee werelden”, over de samenwerking tussen profs en amateurs, ondersteunen we het jongerenprogramma van de Peer Group uit Drenthe. Samen met de plaatselijke bevolking maken zij producties op locatie met als terugkerend thema het evenwicht tussen *global* en *local* dat overal in de wereld wordt gezocht. We ondersteunen ook Zina. Voorstellingen van Zina kunnen overal ontstaan: in wijken, op het platteland, of zoals over enkele weken samen met De Veenfabriek in de volkstuinten van Leiden en Amsterdam-Noord.

Volgens Jos van der Lans schuilt de kracht van dit type theater in de nieuwe culturele ruimte die voor bewoners wordt geschapen³. Een ruimte waarin het niet gaat over *problemen* of over *dingen die moeten*. Waar sociale instanties met hun formulieren er niet in slagen vertrouwen te winnen, lukt dat – zo stelt hij - kunstenaars wel. Zij brengen problemen noch oplossingen. Maar ze brengen wel fantasie, verbeelding en warmte. Ze spreken aldus Van der Lans een ‘taal zonder oordeel’.

Ook de community arts wortelen in de democratiseringsidealen van de jaren zestig en zeventig. Geboren vanuit idealen op de bewustwording van kansarme groepen heeft de discipline de laatste jaren zijn vleugels wijd uitgeslagen. Niet alleen de kansarmen in de achterstandwijk, maar ook de bewoners van de gloednieuwe VINEX wijk nemen nu deel aan community-projecten.

³ Jos van der Lans, special community arts, Theatermaker, maart 2011.

Het is een vorm van theater die er in slaagt ook buiten bekende subsidiekanalen opdrachtgevers en financiering te vinden. Zoals het 5^e kwartier uit Haarlem dat later dit jaar “In goede aarde” maakt, een verhalenproject over drie generaties bewoners in Hoofddorp, gefinancierd door woningcorporatie IJ-mere.

Bas Heijne betoogde onlangs dat onze samenleving *smacht* naar gevoel van verwantschap, gemeenschap, en trots⁴. Het zijn menselijke waarden die uitdrukking verdienen in een meer gelaagde taal dan die van populisme. Kunstenaars, zeker ook community kunstenaars, weten de weg in die complexe taal.

Daarmee kom ik tot een afronding. Het is essentieel is dat we in deze tijd vol meningen over de ander de pluriformiteit in de publieke ruimte voor kunst en cultuur behouden. Het is belangrijk dat er ruime mogelijkheden zijn en blijven voor cultuureducatie. Evengoed is het belangrijk dat de overheid aanstormend talent ruimte blijft geven en experiment ondersteunt. Ook als dat door weinigen gezien of erkend wordt.

Ik hoop dat de vijf theaterdocenten die nu in het middelpunt staan, - ondanks de bezuinigingen - in hun vak blijven geloven. Jullie zijn gedreven door je passie. Maar het is meer dan passie, het is ook een professie. En die kost geld. Particulieren, bedrijven maar zeker ook de overheid doen er verstandig aan zowel in passie als professie te blijven investeren.

⁴ Bas Heijne, *Moeten wij van elkaar houden?* Amsterdam, 2011.